

Barabás A. Tünde

A büntetésekről

Ruzsonyi Péterrel először a Magyar Börtönügyi Társaság egyik ülésén találkoztam az ELTE ÁJK Egyetem téri épületében. Akkori előadása, a téma iránti érezhető elkötelezettsége mellett – ami a nevelés és büntetés kérdésköre volt – az előadó személyisége és előadasmódja miatt is lenyűgözött. Később a MEREPS (Mediation and Restorative Justice in Prison Settings) európai uniós projektünk nemzetközi zárókonferenciájának rendezésekor őt hívtam meg, hogy a hazai börtönügy fontos kérdéseiről beszéljen a külföldi résztvevők előtt, hiszen angolul is kiválóan beszélt, éppúgy teljes birtokosa volt a nyelvnek, mint a témának. Nem sokkal később a megalakuló RTK dékánja lett, ahol azután kollégák lettünk. 2016-ban egy időben utaztunk Kínába az egyetem színeiben. Ekkor tapasztalhattam, hogy Ruzsonyi Péter milyen könnyen teremt kapcsolatot idegen kultúrákkal, milyen jól megtalálja a hangot bárkivel, ami az emberek iránti őszinte érdeklődésén és odafigyelésén alapult. Nagyon sokat tanultam tőle, és számtalanszor eszembe jut nemcsak tudása, de élet- és emberszeretete, és az pozitív hozzáállás és derű, amellyel a nehéz helyzeteket is kezelni tudta. Ez a tanulmány a büntetés kérdését az ő humanista szemléletében vizsgálja, így emlékezve dékánomra, kollégámra, pekingi utazótársamra.

A bűnelkövetés egyidős az emberiséggel. A bűnre adott válasz, a büntetés célja és megvalósulása a történelem folyamán folyamatosan változott, a sértett kezdeti elégtételvételi lehetőségétől az állam büntetőhatalmi középpontba kerülésén és a súlyos megtorló büntetéseken át, számos próbálkozás, elmélet és kiterő után, a 20. századra visszakanyarodtunk kiindulópontunkhoz, ekkorra tehető ugyanis a sértett szerepének újrafelfedezése.¹ Emellett kiindulva abból a nézőpontból, amely a 14. századot jellemezte, hogy a szigorú, kegyetlen

¹ BÁRD 2019: 121.

büntetés maga a nevelés eszköze, eljutva az elkövető tényleges nevelését és reszocializációját segítő büntetésekig, a nevelés is mind hangsúlyosabbá vált, ahogyan azt Ruzsonyi Péter *Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje* című cikkében megállapítja,² amely szintén az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás humanizálódásának folyamatát mutatja.

A primitív társadalmakban a büntetések klasszikus értelemben nem léteztek, de az okozott sérelem megtorlása már a kisközösségekben megjelent, ahol nem volt eltűrhető a belső normákat, illetve azok egyes tagjait sértő, közösséget bomlasztó magatartás. A messzemenő egyenlőség, a társadalmi hierarchia és a központi intézkedések hiánya miatt viszont a konfliktust általában az érintett felek önállóan vagy a közösség bevonásával rendezték. A rendezés alapja a bosszú volt, és a bünt alapvetően a sértett és családja torolta meg. Később ezt – az egyes embercsoportok fennmaradása érdekében – a megtorló szemléletű talio-elv (szemet szemért, fogat fogért) alkalmazása váltotta fel, amely az okok kutatása nélkül, az „igazságosság” alapján a sérelem orvoslását azonos sérelem okozásával oldotta meg. Az ókorban, a központi államhatalom kialakulásával a klasszikus büntetések szintén még csak nyomokban voltak megtalálhatók. Az ókori Róma XII táblás törvénye például csak a halálbüntetést ismerte szankcióként – kivéve a pénzbüntetés ritka eseteit –, illetve a bírság megvesszőzéssel való kombinációját. Szabadságvesztés-büntetésről ekkoriban még nem beszélhetünk, börtön jellegű építményeikben csak a kivégzésük előtt őrizték a rabokat.

A középkorban, részben az egyházi igazságszolgáltatás térnyerésével, szélesedett a különféle testi büntetések palettája. Jellemző volt a megtorló és az elrettentő büntetések alkalmazása, a vétkeket mértéktelen szigorral, kínzó büntetésekkel torolták meg, az eljárás központi szereplőjévé kizárólag a tettes vált, akinek vétkéért immár egyedül, családja támogatása nélkül kellett felelnie.

Az ipari forradalmakkal beköszöntő újkor magával hozta a társadalom és a gazdaság gyökeres átalakulását, és új igényeket támasztott a szankciók által elérni kívánt hatás tekintetében. Korábban a viszonylag sűrűn alkalmazott halálbüntetés, a csonkító testi büntetés, a kitiltás (száműzetés) védtek a társadalmat az elkövető visszaesésétől, a bűnismétlés veszélyétől. Ezzel szemben a feudalizmus és vele a hűbéri rendszer felbomlásával, az iparosodás kezdeteivel, a jobbágyság földjétől való megfosztásával megkezdődött

² RUZSONYI 1999.

a társadalom átrétegződése, és a nincstelenek, koldusok, csavargók tömegének egyre nagyobb mértékű növekedése. A szabadságelvönásban bekövetkező döntő fordulat a 16. század végére tehető, és alapvetően a vallási megfontolások előtérbe kerülésére, valamint a szegényekről való gondoskodásban bekövetkező változásokra vezethető vissza [...] A dologházak létesítésénél ugyanis – ahogy Nagy Ferenc írja – „a rendes munkára nevelés, mint új cél kapott súlyt, és a büntetés/megtorlás/elrettentés másodlagossá vált.”³ A nevelő-javító gondolat először Hollandiában vert gyökeret, s innen terjedt el Európában.

A felvilágosodás mozgalmának célkitűzései egyértelműen tükrözik a „sötét középkor” egyenlőtlenségén, kegyetlen elnyomáson alapuló társadalmi és jogrendszerének kritikáját. Ahogyan *Foucault* megfogalmazza, miközben a törvénytelenések nagy újrafelosztása végbement (a javak elleni törvénytisértések – például lopás, csempészés – speciális igazságszolgáltatás alá estek, peregyezséggel, megegyezéssel stb. kijátszhatóak voltak), megerősödött annak szükségessége, hogy felmondják a büntetőhatalom régi rendszerét, amelynek lényege a fórumok zavaros sokfélesége és hézagossága és a tényekkel szembeni tehetetlenség volt. Azaz a büntetőügyi reform azon a ponton született meg, ahol az uralkodó többlethatalma, valamint a kivívott és tolerált törvénytelenések infrahatalma érintkeznek.⁴ A francia felvilágosodás gondolkodói, *Voltaire*, *Rousseau*, *Montesquieu*, a szerződéses államelméletből kiindulva igyekeztek megmagyarázni a büntetés jogosságát. A társadalmi szerződés alapján az elrettentő büntetés felelt meg az igazságosság követelményének. Az olasz *Beccaria* a társadalmi szerződés gondolatából kiindulva a büntetés mértékét, a bűncselekménnyel való arányossága mellett, a közérdek sérelmének nagyságával látta szükségesnek meghatározni: „a bűnök egyedüli helyes mérője a nemzetnek okozott kár”; míg a büntetés célja „tehát nem más, mint megakadályozni a bűnöst abban, hogy polgártársainak további károkat okozzon, és elejét venni annak, hogy mások így cselekedjenek”.⁵

A bűnözés elleni küzdelmet a 19. századig elsősorban büntetőjogi kérdésnek tekintették, és az elkövetők felelősségre vonásának alapja a szabad akarat és döntési jog volt, a büntetés célja pedig a jogellenes cselekmények megtorlását és az elrettentést szolgálta. A polgári társadalom fejlődésének – az általa létrehozott viszonyok egyik szükségszerű – következményeként

³ NAGY 1986: 10–11.

⁴ FOUCAULT 1990: 116–117.

⁵ BECCARIA 1989: 30–31.

a bűnözés társadalmi tömegjelenséggé vált, ami pusztán büntetőjogi úton már nem volt kezelhető.

A 19. század első felének büntetőjog-filozófiai szemlélete kedvezett a megelőzés és nevelés eszméjének. A feuerbach-i pszichológiai kényszer elmélete, vagy az elrettentés és a *hegeli megtorlás* teóriájára alapozott kriminálpolitika létrehozta a bűnösségre és a bűnhődésre épített tiszta megtorló jogot.⁶ Ugyanakkor a század második felétől új irányba fejlődtek a büntetőelméletek. *Quetelet*, *Guerry* és *Bonger* például felismerték az összefüggést a társadalmi törvényszerűségek és a bűnözés statisztikai valószínűsége között, így lehetővé vált a gazdasági körülmények és a szegénység, és ennek viszonylatában a bűnözés közötti korreláció feltárása, ami azután *Durkheim* devianciakutatásainak is kiindulópontja lett. A mindinkább növekvő társadalmi feszültségek, a bűnözés, és ezen belül különösen a fiatalok elkövetők számának növekedése, a visszaesések elszaporodása a bűnözés vizsgálatának új megközelítését tették szükségessé.

A század végére tehát a korábbi *indeterminista* felelősségi szemlélettel szemben a *determinista* felfogás kezdett elterjedni. Az új iskolák, szakítva a klasszikus büntetőjog „tett”-centrikusságával, a tettes személyét állították a vizsgálódás középpontjába. A reformjavaslatok kriminálpolitikai céljai végső soron arra irányultak, hogy az állam alakítsa ki észszerű büntetőpolitikáját, amelyben a büntetőjog csak kiegészítő szerepet játszik; a büntetőjogi intézkedések alapja ne a bűnösség, hanem az elkövető személyi veszélyessége legyen; a büntetést váltsa fel a személyi veszélyességre alapozott különböző nevelő intézkedések rendszere.⁷

Az ún. *tettes-büntetőjogi* iskolák közül az egyik legjelentősebb az olasz pozitivistá irányzat volt, amely a veszélyes bűnelkövetőkkel szemben a társadalomtól való elszigetelést látta megoldásnak „gyógyítással” párosítva, a társadalom érdekének védelmében. A másik, a jheringi célgondolat továbbfejlesztésén alapuló, *Liszt*, *Prins* és *Van Hamel* nevével fémjelzett *közvetítő iskola* különös hangsúlyt fektetett a *speciális prevenció* érvényesülésének kérdésére. A dualista elképzelések az intézkedéseket, amennyiben ezek elrendelése szükségesnek látszott, a büntetésekkel együtt, azok mellett kívánták alkalmazni.

Ezek az irányzatok a polgárisodásért vívott harcban voltaképpen a büntetési vezérelveket fogalmazták újra, amikor a *célbüntetés* jelszavát szegezték

⁶ NAGY 1986: 16.

⁷ HORVÁTH 1981: 87.

szembe a korábbi „megtorló” büntetéssel.⁸ Az elrettentő büntetések helyett vagy azok mellett új, alternatív szankcióformákat: az intézkedéseket kívánták a büntetőjogi szabályozásba bevonni, amelyek a nevelés-kezelés-gyógyítás célját, legvégső esetben pedig az elkövető elszigetelését hivatottak szolgálni, mégpedig rendszerint határozatlan tartamú, szabadságvesztés-jellegű végrehajtás formájában. Hatásukról elmondható, hogy a 20. század elejére igen jelentős szerephez jutottak az egyes európai államok jogalkotásában, illetve jogalkalmazásában, így például Németországban, Svájcban, Olaszországban és Angliában.

A második világháborút követően alakult meg a társadalomvédelem, az új társadalomvédelmi irányzat (*défence sociale*) mozgalma, amely a büntetőjog szankciórendszerének széles körű reformjával kívánt választ adni a bűnözés elleni küzdelem kérdéseire. Az irányzat – szakítva a büntetőjog hagyományos eszközeivel – a bűnözést társadalmi jelenségnek tekintve, a büntetést elsősorban a társadalom védelme érdekében a tettes személyéhez igazított, egyéniesített intézkedésnek fogja fel.⁹

Az 1950-es évektől kezdődően az Egyesült Államokban és a skandináv országokban a már korábban kidolgozott elméleti tézisek felhasználásával, a jóléti államkoncepció kínálta keretek között megindult a *treatment* ideológia gyakorlati megvalósítása különböző kísérleti programok formájában. Az elmélet kiindulópontja a *tettarányos* büntetési rendszerrel szemben a tettes személye volt, akinek megjavítását-átnevelését kívánták elérni egy szabadságelvonás formájában megjelenő kezelés során. A szabadságvesztés határozatlan tartamú volt, és a szabadulás egy szakemberekből (pszichológusokból, pedagógusokból, orvosokból) álló bizottság a kezelést sikeresnek nyilvánító döntése alapján vált lehetővé. A megvalósításhoz fűzött nagy remények a valóságban nem igazolódtak be. A bűnözés váratlan megnövekedése miatt a végrehajtás optimális feltételei létre sem jöhettek, a szakembergárda, tekintettel az elítéltek nagy számára, nem volt képes eleget tenni az eredetileg kijelölt feladatainak. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor az egyes elítéltek mind hosszabb időt töltöttek a bizonytalan határidejű végrehajtási szakaszban, ami végül börtönlázadásokhoz vezetett.¹⁰ Szabó András a fő problémát különösen a kezeléseknél alkalmazott individuális prognózisok készítésében látta. A módszertani

⁸ GYÖRGYI 1984: 178–179.

⁹ A társadalomvédelmi irányzatról lásd részletesen VIGH 1992: 21–23; NAGY 1986, valamint HORVÁTH 1981: 126.

¹⁰ GÖNCZÖL 1991: 82.

kérdésekkel kapcsolatos tévedések miatt ugyanis rosszul ítélték meg a bűnismétlővé válás lehetőségét, így a nem jelzett visszaesők száma meghaladta a prognosztizáltakét, a prognosztizáltakon belül viszont 60–80%-os volt a téves megállapítás. A másik lényeges hibának pedig a büntetéskiszabásban megmutakozó aránytalanság és nagy szóródás mutatkozott.¹¹

Az 1970-es évek végétől a *treatment*tel kapcsolatos csodódottság többirányú fejlődést indított meg. Egyrésztől újjáéledtek a klasszicista eszmék, amelyek a tett-arányos-igazságos büntetést tűzték ki célul, azaz kialakult az ún. *neoklasszicista* iskola. Emellett felerősödtek a *reszocializációs* törekvések, amelyek a börtönök káros hatásainak és a stigmatizáció elkerülésének célját tűzték ki maguk elé.

A fejlődés második fő iránya a *viktimológiai* szemlélet beszívargása volt a kriminálpolitikai elgondolásokba, hiszen a tett-, majd a tettesorientált ideológiák kudarca egyaránt felhívta a figyelmet arra a személyre, akit a bűncselekmény a legközelebből érint, és akinek jogaival és érdekérvényesítési lehetőségeivel korábban nemigen foglalkoztak. Tehát szükségszerűen került előtérbe ismét az áldozat.

A harmadik irányzatot a *dekriminalizációs* törekvésekkel lehet jellemezni. Idesorolhatók az elsőként az angolszász, majd a német jogrendszerekben megjelenő *diverziós elméletek*. Ezek a büntető igazságszolgáltatás sikertelenségét látva az elkövetőt a büntetőeljárásból (annak egészéből vagy bizonyos szakaszától kezdődően) törekedtek kivonni. A konfliktus informális úton történő megoldását először fiatalkorú büntetésekkel szemben kezdték alkalmazni. A büntetőjog mindenhatóságából való kiábrándultság felerősítette azokat az *abolicionista* elképzeléseket is, amelyek – a büntetések okozta szenvedést értelmetlennek tartva – a bűncselekmény okozta konfliktust, amely a jogsérelem folytán állt elő, „visszatársadalmasítva” akarták megoldani.¹²

Mindezek az elképzelések egyértelműen az új *alternatív büntetési formák* kialakításának irányába mutattak, és felerősítették az olyan szankciók iránti igényeket, amelyek képesek az áldozat és a társadalom érdekeit is érvényre juttatni. Ennek köszönhető a *jóvátétel* ismételt felfedezése, a resztoratív szemlélet elterjedése is, amely az elkövetői mellett a sértetti szempontokat is behozta az eljárásba.

Maga a resztoratív szó helyreállítást, a megsértett rend visszaállítását jelenti, ezért szinonimájaként használjuk a helyreállító igazságszolgáltatás kifejezést is. Az igazságszolgáltatásban való értelmezése egy olyan új irányzatot jelöl,

¹¹ SZABÓ 1990.

¹² Ezekről az elképzelésekről részletesen lásd CHRISTIE 1982.

amely a korábbi megtorló (*retributív*) és megelőző (*preventív*) szemlélethez képest az áldozat szerepét előtérbe helyezve a neki okozott, illetve a sértett közösség kárának helyreállítását, és az elkövető ezzel történő reintegrálódását tűzi ki célul.

A resztoratív igazságszolgáltatásnak többféle *megvalósulási formája* alakult ki a különböző társadalmakban aszerint, hogy az eljárás milyen módon vonja be a közös munkába az érintett csoportot: elkövetők (normaszegők), áldozatok (sértettek) és az érintett közösségek, valamint aszerint, hogy ki szervezi és vezeti a megbeszélést, illetve hogy mely konfliktustípusokat és eredményeket célozzák meg.¹³ A fő célok szempontjából ezek lehetnek: tettes-áldozat közötti békéltetés, közösségi és jogi mediációs eljárások, csoportkonferencia-módszerek, rendőrségi jóvátételi programok, családi konferenciák, békítő- és ítélőkörök.

A helyreállító igazságszolgáltatás különböző módzatai a büntető igazságszolgáltatás minden szakaszában szerephez juthatnak: a hatékony *bűnildözés* részeként éppúgy, mint a büntetőútról való elterelés, a *diverzió* eszközeként, illetve az ítélkezés során is, sőt a hatékony társadalmi bírászkodásnak és a *büntetés-végrehajtásnak* is részévé válhatnak.¹⁴

A resztoratív rendszer hozzájárul az egyén felelősségvállalásának elősegítéséhez, amelynek során az egyén és a közösség együtt keresi a megoldást a bűncselekmények okozta sérelem elhárítására. Az elkövetők belátják tettük következményeit, megbánást tanúsítanak, és ezzel a jogi megoldástól függően általában elkerülhetik a bírósági eljárást, a büntetést és a stigmatizációt. E rendszer elősegítheti, hogy az emberek közelebb kerüljenek egymáshoz, és egy összetartóbb, nagyobb kohéziójú társadalom jöhessen létre. Így érünk vissza a történelemben a sértett szerepének erősödéséhez és ahhoz a törekvéshez, hogy az őt ért sérelem esetén joga legyen akár tettes általi jóvátételhez, vagy más módon igazsághoz jutni. Az igazságszolgáltatás ezen módja tűnik napjainkban a leginkább sértett- és emberbarátnak is, amellet, hogy képes részben tehermentesíteni és csak a szükséges esetekre korlátozni az egyébként is túlterhelt igazságszolgáltatást. És ez a megoldás képviseli igazán a Ruzsonyi Péter által mindig középpontban álló nevelés gondolatát, amely azzal, hogy az elkövető találkozik az általa sértettel, és megismerheti annak érzéseit és a cselekmény miatt átélt fájalmát, a kutatások szerint sok esetben preventív hatású, ami a folyamat „nevelő” hatását jelenti voltaképpen.

¹³ McCOLD 2000; MIERS 2001.

¹⁴ SCHWEIGHARDT 2010.

Felhasznált irodalom

- BÁRD Károly (2019): *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai – Összehasonlító jogi tanulmány*. Akadémiai nagydoktori értekezés. Budapest: CEU.
- BECCARIA, Cesare (1989): *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- CHRISTIE, Nils (1982): Wir sind die Verlierer! Plädoyer für „ungewöhnliche“ Menschen an der Universität. *Die Drei – Zeitschrift für Anthroposophie in Wissenschaft, Kunst und sozialem Leben*, Heft 11. 812–815.
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- GÖNCZÖL Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYÖRGYI Kálmán (1984): *Büntetések és intézkedések*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HORVÁTH Tibor (1981): *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MCCOLD, Paul (2000): *Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice*. Paper presented to Restorative Practice in Action. 2nd International Conference on Conferencing and Circles, August, Toronto.
- MIERS, David (2001): *An International Review of Restorative Justice*. Crime Reduction Series Paper 10. London: Home Office.
- NAGY Ferenc (1986): *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- RUZSONYI Péter (1999): Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle*, 18(4), 24–45.
- SCHWEIGHARDT Zsanett (2010): A helyreállító igazságszolgáltatás elemei a magyar büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogi Tanulmányok*, 1(1), 399–414. Online: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34939/Jogi_tan_2010_1_Schweighardt_Zsanett_p_397-412.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SZABÓ András (1990): Megelőzés és arányos büntetés. *Magyar Jog*, 37(11), 897–911.
- VIGH József (1992): *Kriminológiai alapismeretek*. Budapest: Tankönyvkiadó.